

Mensenrechten: Dicht bij huis, ver van huis
De vrouwenbeweging treft de mensenrechtenbeweging
De veertiende Annie Romein-Verschoor-lezing
5 maart 2003
door Lilian Gonçalves-Ho Kang You *

Geachte aanwezigen,

Mensenrechten zijn het meest universeel gedeelde gedachtegoed van onze wereld. We ontkomen er niet aan. Boven en achter ons staat het hele bouwwerk van de Verenigde Naties, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, een breed scala aan verdragen. De VN Wereldconferentie Mensenrechten in Wenen in 1993 heeft nog eens bevestigd dat alle staten de mensenrechten onderschrijven: de vrijwaring van discriminatie, het recht op zelfbeschikking, de bescherming tegen willekeur in het ontnemen van vrijheid en leven.

Maar er zijn mensenrechten en mensenrechten. Ik doel dan niet eens zozeer op de discussie over de prioriteit van het ene soort mensenrechten boven het andere, of de afweging van burgerrechten tegen sociaal-economische rechten. Ik doel op het persoonlijke en het politieke, op datgene wat dichtbij en ver weg is. Mensenrechten beginnen pas echt te bestaan als ze ons na komen. Ik meen er dan ook goed aan te doen te beginnen met een meer persoonlijke notie. De momenten dat ik wezenlijk werd doordrongen van het belang van de mensenrechten kan ik precies aanwijzen. De eerste datum was 25 februari 1980, toen in mijn moederland Suriname een staatsgreep werd gepleegd. Het tweede moment was 8 december 1982. Het was de dag dat in Suriname vijftien burgers, waaronder mijn man, door het militaire regime werden vermoord.

Zoals zo veel mensen was ik me daarvoor eerder op een nogal abstracte, afstandelijke manier bewust van mensenrechten. Ik geloofde in het rechtssysteem, waar ik als advocate werkzaam was. Ik geloofde in de democratie in Suriname. Dat was méér dan een koloniale democratie, omdat sinds het statuut van 1955 het bestuur steeds meer aan Surinamers was overgedragen. Ik was ervan overtuigd dat de overheid er was om burgers te beschermen. Vooral de achtste december vernietigde dat vanzelfsprekende gevoel in één klap. Daarna werd ik vluchteling, in Nederland. En daar belandde ik midden in een discussie over het 'probleem van de minderheden', een kwestie waar ik nooit over had horen spreken toen ik eerder in Nederland had gestudeerd. En op nóg een manier werd ik geconfronteerd met de meer of minder sluipende manier waarop mensenrechten worden bedreigd, namelijk door de achterstelling van vrouwen.

Als vluchteling, als lid van een etnische groep, als vrouw ben ik persoonlijk zeker niet slachtoffer geworden van de hardste vormen van discriminatie die anderen heeft getroffen. Ik heb die discriminatie wel van dichtbij kunnen waarnemen en meemaken. En ook ik persoonlijk heb moeten ervaren dat het beginsel van gelijke behandeling, zo duidelijk vastgelegd in het eerste artikel van de Nederlandse Grondwet, allerm minst gemeengoed is. In de ruim twintig jaar dat ik nu in Nederland verblijf heb ik geprobeerd mij in te zetten voor die gelijke behandeling, en voor het opheffen van achterstelling en discriminatie. Dat deed ik onder meer door mijn lidmaatschap van de commissie Gelijke Behandeling, en sinds midden 2001 als voorzitter van de Nederlandse afdeling van Amnesty International. Deze achtergrond wilde ik u kort vermelden om daarmee de toon van deze lezing te zetten. En ter geruststelling

van mijn Amnesty-collega's wil ik eraan toevoegen dat Amnesty International geenszins verantwoordelijk moet worden gehouden voor wat ik hier zal beweren.

Op allerlei manieren wordt een burger, ook in Nederland, ook als hij of zij geen lid is van een gemakkelijk te identificeren 'minderheid', geconfronteerd met de *asymmetrie van de macht*. Macht is nooit gelijkelijk verdeeld, dat is haar aard. Op veel plaatsen in de wereld toont de macht een brutaal en wreed gezicht. De Tsjechisch-Nederlandse dichteres Jana Beranová verwoordde dat mooi in een kort gedicht, dat simpelweg 'Antwoord' heet maar eigenlijk een vraag is:

Antwoord

Macht loopt altijd
naar eigen afgrond
macht lacht nooit
maar ontbloot de tanden
je weet heel goed
dat macht blind is
hoe komt ze dan toch
aan die bebloede handen

De macht zoals we die nu in Nederland kennen regeert niet met bebloede handen. Maar de asymmetrische macht heeft wél geleid, en blijft leiden, tot uitsluiting en achterstelling van mensen die niet in die macht delen. Ik hoef u waarschijnlijk niet aan de bliken daarvan te herinneren. Om maar iets te noemen: zoals u hier zit bent u waarschijnlijk vertrouwd met de uitsluiting van het 'glazen plafond'. Nederland is een land waar, na tientallen jaren inzet van de vrouwenbeweging, 54 procent van de afgestudeerden een vrouw is, maar vrouwen slechts 7 procent van de hoogleraren uitmaken¹.

Buiten deze zaal is de uitsluiting harder. Veel meer nog dan door het glazen plafond worden grote groepen getroffen door plafonds van plastic. Mensen hebben niet de toegang tot het werk, tot het inkomen, tot de zelfverwezenlijking waarop ze recht hebben. De meest achtergestelde groep in Nederland is ongetwijfeld die van de vrouwen uit etnische minderheden, vooral vrouwen van Marokkaanse en Turkse afkomst. De obstakels voor hun ontwikkeling worden opgeworpen zowel van buiten als van binnen de groep. Die verschillende dreigingen versterken elkaar. In een studie naar de arbeidsdeelname van vrouwen uit etnische minderheidsgroepen in Nederland, die precies een jaar geleden werd gepresenteerd, werden de gevolgen nog eens op een rij gezet.² Marokkaanse en Turkse vrouwen hebben een beduidend lager opleidingsniveau dan autochtone vrouwen. Hun netto participatiegraad ligt rond 20 tot 25 procent, voor autochtone vrouwen is dat ruim 50 procent. Zij zijn vijf tot zes keer zo vaak afhankelijk van een bijstandsuitkering als autochtone vrouwen. Het beeld is niet uniform. Surinaamse vrouwen bijvoorbeeld hebben een hogere participatiegraad dan autochtone vrouwen. Maar zij werken wel veel vaker onder hun niveau.

Is dit onderwerp van brede maatschappelijke discussie? Ik waag het te betwijfelen. Nederland debatteert over onderwerpen zoals de toelaatbaarheid van islamitische kledinggebruiken bij allochtone meisjes en jonge vrouwen. Er is een breed protest tegen het vermeende onderdrukkend karakter van sluiers en hoofddoeken. Maar waar hoor je lof voor de vrouwen die, vanuit hun religieuze en culturele herkomst, de moed hebben om zich in de Nederlandse samenleving te manifesteren? Waar bleef ons waardepluralisme, onze inzet om de meningen

en overtuigingen van anderen te verdedigen? En waar bleef de solidariteit van autochtone vrouwen, van de vrouwenbeweging die zélf zo veel jaren streed voor de 'integratie met behoud van eigen identiteit'?

Ik wil deze lezing wijden aan het zoeken naar een grondslag. Een grondslag voor zowel een heldere en eerlijke discussie, als voor een vorm van solidariteit. Daartoe neem ik de internationale status van de mensenrechten als uitgangspunt. En in het betoog richt ik mij tot zowel de mensenrechtenbeweging als de vrouwenbeweging. Beide zijn, dat zal u opvallen, niet-gouvernementele organisaties. Voor mij zijn die organisaties de belangrijkste factor voor maatschappelijke ontwikkeling. Overheden laten ons nu eenmaal al te vaak in de steek. Er zijn zelfs overheden die zo zeer zijn uitgehold en ondermijnd dat ze nauwelijks nog de naam van overheid kunnen dragen.

Om mijn zoektocht te begeleiden wil ik graag de hulp inroepen van drie virtuele paranimfen. Alle drie zijn afkomstig uit de Verenigde Staten en alle drie zijn vertegenwoordigers van een gedachtegoed over sociale rechtvaardigheid, emancipatie en democratie. Daarbinnen verschillen ze nogal. Mijn drie leidsvrouwen zijn een politica, een radicale activiste en een wetenschapster. Mijn eerste paranimf is Eleanor Roosevelt, de vrouw van de Amerikaanse president, die tot haar dood in 1962 ijverde voor de internationale aanvaarding van mensenrechten. De tweede is Angela Davis, de zwarte vrouw die een centrale rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van een radicaal bewustzijn van geslacht, ras en klasse. De derde ten slotte is Martha Nussbaum, die op dit moment een van de meest actieve en activistische wetenschapsters is op het gebied van sociale rechtvaardigheid.

Eleanor Roosevelt was voorzitter van de commissie die in 1948 de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens opstelde. Dat deed ze met ongekende vasthoudendheid, maar ook met een groot gevoel voor menselijke omgang. Ze was als geen ander in staat om te gaan met de cultuurverschillen en de ideologische tegenstellingen binnen de commissie – moslims, communisten, liberalen, conservatieven. Het is vaak gezegd dat misschien geen andere persoon in geen ander tijdvak de Universele Verklaring tot een goed einde had kunnen brengen.

Maar Eleanor Roosevelt was zich ook terdege bewust van de valkuil die elke juridische tekst is. De taal van de rechten van de mens, zoals die van de Universele Verklaring, is krachtig door haar tijdloosheid en haar onafhankelijkheid van politiek en cultuur. Tegelijkertijd heeft die taal iets vervreemdends. Eleanor Roosevelt noemde het 'juristentaal'. Ze verzucht in een van haar brieven:

Ik ben geen jurist & vier moeten er achter me zitten om me te sturen & ze zien allemaal andere valkuilen in elke zin & soms duizelt me het allemaal voor mijn ogen.

En in een andere brief schreef ze:

Gezond verstand is nu & dan waardevol vind ik toch. ³

Het dagelijks leven, benadrukte Eleanor Roosevelt, wordt niet bepaald door het abstract besef van onze rechten. Mensen worden geleid door pijn en emoties, door zorgen en hoop. Roosevelt schreef bij de tiende verjaardag van de Universele Verklaring in 1958:

Waar beginnen de universele mensenrechten? Op kleine plaatsen, dicht bij huis - zo dichtbij en zo klein dat ze op geen enkele kaart van de wereld gezien kunnen worden. Maar die plekken *zijn* de wereld van individuele mensen; de buurt waarin hij woont; de school die hij bezoekt; de fabriek, de boerderij of het kantoor waar hij werkt. Dat zijn de plaatsen waar mannen, vrouwen en

kinderen zoeken naar gelijke rechten, gelijke kansen, gelijke waardigheid zonder discriminatie. Als deze rechten daar geen betekenis hebben, hebben ze weinig betekenis ergens anders.

Hoe waar Roosevelt's woorden zijn is mij vaak gebleken in het werk voor de Commissie Gelijke Behandeling. Discriminatie in de wet verbieden en uitbannen is niet de moeilijkste opdracht. Veel moeilijker is wat te doen met die ene Turkse werknemer in een slachterij die stelselmatig gepest wordt door collega's. Dat ene Marokkaanse meisje in de buurtsuper die steeds de rotste klusjes krijgt. De Surinaamse receptioniste die overspannen raakt van de dagelijkse flauwe grapjes, terwijl haar werkgever zweert dat hij streng waakt tegen discriminatie. We beseffen dat we niet ieder individu kunnen behoeden. Maar we moeten ook beseffen dat als we juist een individu niet kunnen beschermen, we wezenlijk falen in onze opdracht voor de mensenrechten.

Dat besef van mensenrechten dicht bij huis is de belangrijkste steun die ik aan mijn eerste paranimf ontleen.

Van mijn tweede paranimf, Angela Davis, leen ik ook graag een citaat⁴. In 1998, na zo'n dertig jaar van radicaal activisme, verklaarde ze in een interview:

Ik denk dat mijn feminisme in de loop der jaren behoorlijk is veranderd. Ik ben tot de conclusie gekomen dat feminisme geen monolithische beweging of denkwijze is. Nu er steeds meer vrouwen en zwarten in machtsposities terecht zijn gekomen, moeten we erkennen dat mensen niet noodzakelijk progressief zijn vanwege hun vrouwzijn of zwart zijn. Sommigen van hen vertegenwoordigen de meest conservatieve ideeën en posities.

Wat Davis daarna zegt lijkt mij een cruciaal advies voor elke beweging. Ik citeer:

We moeten af van oude ideeën over de eenheid van een beweging die puur is gebaseerd op kleur of geslacht. We moeten werken aan een vorm van eenheid die kan worden gesmeed rond politieke projecten.

Davis wil daarmee niet voorbijgaan aan het wezenlijk maatschappelijk onderscheid dat wordt teweeg gebracht door factoren als klasse, geslacht en huidskleur. Zo pleit ze voor het behoud van programma's van positieve discriminatie. Ze wijst erop dat in de VS meer aandacht en geld wordt besteed aan beveiliging en straf dan aan goed onderwijs of sociale voorzieningen. Positieve discriminatie is nodig omdat we niet kunnen volstaan met het verbieden van discriminatie. Achterstelling verdwijnt alleen als we ook de middelen anders verdelen.⁵

Ik beschouw de ontwikkeling, of zo u wilt ommekeer die Davis in decennia van strijd tegen achterstelling maakte, niet als een verraad aan eerdere idealen. Ik meen dat ze heeft beseft dat het, na de vastlegging van rechten, aankomt op het *gebruik*, de naleving van wetten en rechten. Alle inspanningen die we ons getroosten, in welke sociale beweging dan ook, inclusief die van de vrouwenbeweging en de mensenrechtenbeweging, is samen te vatten in die prachtige titel van het boek van Ronald Dworkin: *Taking Rights Seriously*.⁶ Elke sociale beweging loopt voortdurend het risico te worden aangevallen op datgene waarin ze te kort schiet. Omdat de vrouwenbeweging de volstrekte gelijkheid niet heeft kunnen bewerkstelligen. Omdat Amnesty International de oorlog in Irak niet kan voorkomen. Maar het enige antwoord dat die bewegingen hebben is: we nemen de rechten serieus, alle rechten. We nemen het recht op meningsuiting even serieus als dat op bestaanzekerheid. We nemen het onrecht van discriminatie even serieus als dat van armoede.

Ik citeer Angela Davis nog maar een keer:

Men praat over de cultus van armoede die onder zwarte vrouwen zou bestaan, vrouwen die niets anders doen dan kinderen baren die vervolgens arm, crimineel en gewelddadig worden. Ze erkennen niet dat allerlei voorzieningen voor arme mensen zijn afgeschaft. Het onderwijs dat ze nodig hebben bestaat niet meer, de banen bestaan niet meer. Hoe kun je dan verwachten dat mensen een productief leven gaan leiden?

Van deze constatering is het helemaal geen grote stap naar het ideeëngoed van een veel minder radicale denkster, de filosofe Martha Nussbaum. Nussbaum ontwikkelde de *capabilities approach* om te helpen de rechten van de mens veilig te stellen. Sociale rechtvaardigheid is volgens Nussbaum dat de samenleving compenseert voor die 'capabilities' waarin elk van ons tekort schiet. De samenleving moet ongelijkheid in gezondheid of intellectuele vermogens, maar ook in onderwijs of afkomst reduceren. Het internationale politieke en economische denken, zegt Nussbaum, moet gevoelig worden voor gender als een probleem van gerechtigheid. En feministen moeten zich gaan richten op de problemen van vrouwen in ontwikkelingslanden.

Ik citeer graag uit een artikel van Nussbaum⁷ over een bezoek aan de Indiase deelstaat Goedjarat. Ze beschrijft daar een vrouw, Djajamma genaamd.

Djajamma is net met werken opgehouden, maar gedurende de laatste 45 jaar heeft ze acht uur per dag bakstenen gesjouwd, 500 tot 700 stenen per dag. Ze verdiende nooit meer dan vijf roepies per dag, minder bij slecht weer. Ze kon tot twintig stenen tegelijk op een plank op haar hoofd torsen. Mannen doen dit soort werk in de regel een paar jaar en krijgen dan minder zwaar en beter betaald werk. Vrouwen komen voor zo'n promotie nooit in aanmerking en nooit wordt hun de vaardigheden geleerd waarmee ze tot beter betaald werk zouden kunnen doordringen.

Het zijn de lotgevallen van vrouwen als Djajamma die ons doordringen van de werkelijkheid van de achterstelling van vrouwen. Die achterstelling kan niet genoeg worden benadrukt. Zou je de mensheid alleen kennen uit bijvoorbeeld het laatste rapport over menselijke ontwikkeling van het United Nations Development Program⁸, dan zou je simpelweg kunnen constateren: De planeet Aarde wordt bevolkt door twee groepen van ongeveer gelijke aantallen, mannen en vrouwen. Op het grootste deel van de planeet lijkt de groep van vrouwen vooral geschikt voor eenvoudige handenarbeid. Op de hele planeet krijgt en bezit die groep veel minder dan de mannen. En leden van de groep van vrouwen zijn, zelfs als ze goed zijn opgeleid, niet geschikt om belangrijke beslissingen te nemen.

In dat rapport van de UNDP is te zien dat hoe armer en onontwikkelder het land is, hoe groter de ongelijkheid is tussen man en vrouw. De ranglijst van beide is nagenoeg identiek, met bovenaan vooral de landen van Noord- en West-Europa en onderaan de Afrikaanse landen. In Noord- en West-Europa krijgen nagenoeg alle vrouwen onderwijs, in Afrikaanse landen maar een derde. Het totale inkomen dat door vrouwen wordt verdiend is in West-Europa ruim de helft van wat mannen verdienen, in de armste landen is het zo weinig dat het niet eens kan worden gemeten. Maar wat werk betreft is het precies omgekeerd. In de rijkste landen werkt gemiddeld de helft van de vrouwen, in de armste landen driekwart of meer. De wrede ironie is dat we in westerse landen moeten pleiten voor méér werk voor vrouwen, en in ontwikkelingslanden juist voor minder. Want daar betekent werk voor vrouwen veelal: geen onderwijs, zoals gold voor Djajamma in India.

En zet die gegevens naast de politieke participatie van vrouwen. Vrouwenkiesrecht is, zoals u weet, een nogal recente uitvinding. Nieuw Zeeland begon ermee in 1893, Nederland in 1919.

Ontwikkelingslanden kwamen er veel later mee, soms pas in de jaren tachtig⁹. En in vijf Arabische landen mogen vrouwen nog altijd niet stemmen. Met het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging is het nog treuriger gesteld. Dat was vorig jaar alleen in Zweden meer dan 40 procent; in Nederland was het 36 procent; in de armste landen was het vaak minder dan 5 procent.

In het voorafgaande heb ik u visies en gegevens voorgelegd om het onderwerp van achterstelling en discriminatie in kaart te brengen. Het lijkt mij nu het moment om, zoals vrouwen dat eeuwenlang hebben gedaan, de draden tot strengen bijeen te binden. Ik neem in de ene hand de vlecht van de vrouwenbeweging, in de andere die van de mensenrechtenbeweging. En ik wil u laten zien dat die eenmaal samengebracht geen onontwarbare kluwen zijn, maar juist in hun samenhang hun volle sterkte bereiken.

Laten we als historisch beginpunt de situatie van de jaren zestig nemen. De vrouwenbeweging heeft ons in die tijd bewust gemaakt van de structurele achterstelling van vrouwen, áls vrouwen. Joke Smit heeft in haar befaamde essay¹⁰ gewezen op de wezenlijke verstrengeling van het persoonlijke met het politieke. Van daaruit is veel bereikt. De vrouwenbeweging leidde tot emancipatie. Ze versterkte de maatschappelijke positie van vrouwen, in het gezin, in de samenleving, in het bedrijfsleven, in de politiek.

Er werd ook een gedachtegoed ontwikkeld over wat de specifiek vrouwelijke inbreng van vrouwen zou zijn. Zoals veel vrouwen aarzel ik om dat vrouwelijke te benoemen. Het vrouwelijke is in elk geval niet gelijk te stellen met iets dat zonder meer zachter, warmer of menselijker is dan het mannelijke. En ook niet progressiever, zoals Angela Davis ons inprent. Veel liever zou ik wijzen op de specifieke ervaringen die het leven aan veel vrouwen brengt, of misschien wel opdringt. Vrouwen hebben, naast veel andere kwaliteiten, een expertise ontwikkeld in het werkelijke dagelijkse leven. Hun permanente zorgtaken, hun dubbelrol in gezin en samenleving die meestal veel geprononceerder is dan bij mannen, hebben hun een bewustzijn gebracht van de zorg die op alle vlakken aan de dag moet worden gelegd. Niet alleen binnen het gezin, ook binnen de maatschappelijke verhoudingen. Niet alleen voor hun eigen groep, ook voor samenleving, milieu, elke vorm van omgeving. Zeker, mannen zorgen ook – maar ze zorgen vooral goed voor elkaar. De netwerken van mannen zijn niet te overtreffen, en maken mannen onweerstaanbaar.

Inmiddels echter is de vrouwenbeweging, althans die in het Westen, onmiskenbaar aan een zekere verstarring gaan lijden. Onze zorg over het glazen plafond dreigt tot een nogal elitaire aangelegenheid te worden. Solidariteit van vrouwen met vrouwen is maar al te vaak ver te zoeken als die zich zou moeten uitstrekken tot buiten de directe eigen kring. De vrouwenbeweging heeft zich goed gerealiseerd dat de strijd voor rechten dichtbij huis begint, zoals Eleanor Roosevelt al zei. Maar ze heeft de strekking van Roosevelts constatering geen recht gedaan. Roosevelt vroeg juist om betrokkenheid bij ál die plaatsen dichtbij huis, ook de plaatsen ver van ons eigen huis.

Als ik u nu weer terugneem naar de jaren zestig, zien we hoe parallel aan de vrouwenbeweging de internationale mensenrechtenbeweging is gegroeid. Ik neem daarvan Amnesty International als voorbeeld. Niet omdat het de enige kracht in de mensenrechtenbeweging is, wel omdat het veruit de grootste organisatie is (met wereldwijd veel meer dan een miljoen leden) en bovendien de beweging die mij het dichtst aan het hart staat.

Kijken we naar de rol die Amnesty International speciaal speelde in het ijveren voor de mensenrechten van vrouwen, dan zien we de volgende ontwikkeling. In eerste instantie was Amnesty International een organisatie voor vooral de gewetensgevangenen. Alleen al om te laten zien hoe geschakeerd die groep van gewetensgevangenen was, heeft Amnesty International vanaf de beginjaren vrouwen als 'cases', als voorbeelden opgevoerd. Zo was er in de jaren zestig het voorbeeld van Winnie Mandela. En vandaag de dag wordt zo'n voorbeeldfunctie vervuld door de Birmese democratische voorvechtster Aung San Suu Kyi.

In een tweede fase, vanaf de jaren zeventig, begon Amnesty veel aandacht te schenken aan het fenomeen van de wereldwijd verbreide praktijken van marteling. Ik wil u er nog maar eens op wijzen hoe recent dat eigenlijk is. Voordat dertig jaar geleden Amnesty's eerste grote martelrapport verscheen, ging de wereld er nog maar al te vaak vanuit dat marteling een verschijnsel van de middeleeuwen was. In haar acties tegen marteling wijst Amnesty met nadruk op de vormen van marteling die speciaal vrouwen treffen. Verkrachting is een routine op veel politiebureaus.

De derde fase vindt z'n oorsprong in het eind van de jaren zeventig. Toen kregen groepen als de Dwaze Moeders van Argentinië internationale belangstelling. Hier ging het om vrouwen als strijdbare activisten. De comités van familieleden, die voor het overgrote deel bestonden uit de echtgenotes en moeders van verdwenen en vermoorde slachtoffers, verbonden op heel uitdrukkelijke wijze het persoonlijke met het politieke. Ze bleken in de loop der jaren veelal het meest vasthoudend, het meest daadkrachtig in het oproepen tot onderzoek, waarheidsvinding, berechting van de schuldigen. Ze waren ook persoonlijke symbolen, in het lijden en de ontberingen die ze moesten verduren door het verlies van hun naasten.

De vierde fase in Amnesty's werk voor vrouwen brak begin jaren negentig aan. De directe aanleiding waren de berichten over de verkrachtungskampen in Bosnië. Amnesty werd gesteund door vrouwengroepen op veel plaatsen in de wereld om, misschien wel voor het eerst in de geschiedenis, de verkrachting van vrouwen zonder meer als een oorlogsmisdrijf te bestempelen. In de naoorlogse processen van Neurenberg en Tokio waren gevallen van massale verkrachting onderdeel van het bewijsmateriaal, maar geen van de beklaagden werd voor deze misdaden veroordeeld. In de jaren negentig gebeurde dat wel, voor het eerst in het tribunaal over de genocide in Rwanda, kort daarna in het tribunaal voor voormalig Joegoslavië.

Ten slotte is, nog maar kort geleden, een vijfde fase aangebroken in Amnesty's werk voor de mensenrechten van vrouwen. Amnesty is in actie gekomen tegen de 'horizontale' schendingen waarvan vrouwen slachtoffer worden, het geweld dat hun door medeburgers wordt aangedaan. In dat geweld is de overheid trouwens niet vrij te pleiten, want veel regeringen staan het geweld van burgers al dan niet oogluikend toe. Amnesty protesteert bijvoorbeeld tegen de praktijken van het sharia-gemeenschapsrecht in Nigeria dat aan vrouwen die tegen de sociale codes zondigen de wreedste straffen oplegt. Dat deze acties weerklank hebben gevonden, moge wel blijken uit de ongekende belangstelling die eind 2002 te zien was voor Amina Lawal, de vrouw die met steniging werd bedreigd omdat ze een buitenechtelijke relatie zou hebben onderhouden. Amnesty komt ook in actie tegen de meer dagelijkse vormen van huiselijk geweld. In de Russische Federatie overlijden jaarlijks 14.000 vrouwen door het geweld van hun echtgenoten of familieleden. Volgens een UNDP-rapport uit 2000 heeft wereldwijd gemiddeld één op de drie vrouwen seksueel geweld ervaren in een intieme relatie.

U ziet dat Amnesty International een ontwikkeling meemaakte die lijkt op die van de vrouwenbeweging en de diverse feministische golven. In eerste instantie ging het de vrouwenbeweging om de burgerrechten, het recht op erkenning als persoon voor de wet en het kiesrecht. Later kregen ook de sociaal-economische rechten een steeds prominenter plaats.

In de fase waarin zowel de vrouwenbeweging als de mensenrechtenbeweging nu terecht zijn gekomen, zijn de mogelijkheden voor contact, voor *synergie* tussen beide volop aanwezig. De emancipatie is al lang niet meer het verlengde van het eigenbelang, gerechtvaardigd eigenbelang trouwens, van vrouwen die zich binnen democratische samenlevingen gesteund weten door de wet. De emancipatie is, zoals Davis en Nussbaum betogen en zoals feitelijk Eleanor Roosevelt al in de jaren vijftig constateerde, een zaak die de hele wereld aangaat, en dan vooral de minst rechtvaardige en minst met welvaart begunstigde plekken van de aarde. Vrouwenrechten zijn daarin evenzeer een zaak van mannen als van vrouwen. Angela Davis stapte af van een al te vanzelfsprekend activisme van vrouwen voor vrouwen of zwarten voor zwarten, en pleit nu voor concrete fora en organisaties voor concrete en gemeenschappelijke politieke projecten.

Hiermee kom ik aan de conclusie van mijn betoog. Ik ben ervan overtuigd dat de mensenrechtenbeweging grote voortgang kan maken door zich steeds intensiever bezig te houden met de bescherming van niet alleen de burgerrechten en politieke rechten, maar ook de bescherming van menselijke waardigheid en een menswaardig leven in de brede zin. Vrouwen spelen daarin een grote rol, numeriek zelfs veruit de grootste rol. Ook Amnesty International, ook de plaatselijke comités en mensenrechtengroepen hebben in de meeste landen¹¹ een achterban die buitenproportioneel uit vrouwen bestaat.

Evenzeer ben ik ervan overtuigd dat de vrouwenbeweging van dit nieuwe elan van de mensenrechtenbeweging veel profijt kan hebben. Martha Nussbaum heeft de vrouwenbeweging een nieuw en breder perspectief geboden. Ik zou die willen samenvatten als de constatering dat de feministe van vandaag de dag haar verworven vaardigheden en haar netwerk moet benutten ten bate van vrouwen die over de hele wereld dichtbij huis geen rechten genieten. Honderd jaar geleden riepen vrouwen andere vrouwen op om hun korsetten te verbranden. Laten we vandaag de dag onze cursusboeken verbranden en ons losmaken van het gevoel dat een vrouw pas kan slagen als ze er nóg een cursus bij doet. (Begrijpt u me niet verkeerd, ik draag de permanente educatie een warm hart toe, maar niet vanuit het idee dat vrouwen nog altijd ontoereikend zijn.) Laten we andere vrouwen daadwerkelijk helpen om zich te organiseren, zich weerbaar te maken. Laten we de strijd voor vrouwenrechten de plaats geven die haar toebehoort, namelijk in het hart van de mensenrechtenbeweging.

In die mensenrechten vindt de vrouwenbeweging niet alleen een theoretische, maar vooral ook een pragmatische beweging. De mensenrechten zijn, zoals nu door Amnesty wordt gezegd, de globalisering van de rechtvaardigheid. De mensenrechtenbeweging roept de vrouwenbeweging op tot een solidariteit die maatschappelijke en geografische grenzen overschrijdt.

Ik wil graag eindigen met een gedicht.

Het is geschreven door Alaïde Foppa, een Mexicaanse dichteres die actief was voor onder meer Amnesty International en die in 1980 in Guatemala 'verdween'. Het gedicht heeft de simpele titel 'Vrouw'. Ik denk dat het zeer veel uitdrukt van het geweld dat ons als mensen bedreigt, en niet minder van de kracht en waardigheid die uitgaat van ons vrouwen, ons mensen:

Vrouw

Wezen dat nog steeds
in wording is.
niet de onbereikbare
engelachtige roos
door dichters bezongen.
niet de vervloekte heks
verbrand door het vuur van de Inquisitie
niet de gevreesde en begeerlijke hoer
niet de gezegende moeder
niet de verwelkte en bespote
oude vrijster
niet zij die mooi moet zijn
niet zij die braaf moet zijn
niet zij die leeft
omdat men ze leven laat.
niet zij die altijd ja moet knikken
maar een wezen dat probeert
te weten wie ze is
en begint te bestaan.

Dank u wel.

¹ Dr. B.E.van Vucht Tijssen: Talent voor de Toekomst, Toekomst voor Talent. Webpagina Ministerie van Onderwijs 2000.

² Commissie Arbeidsdeelname Vrouwen uit Etnische Minderheden, *Aanbevelingen op maat*. Uitgegeven bij E-Quality, Den Haag, maart 2002.

³ zie James Kearney, *Anna Eleanor Roosevelt. The Evolution of a Reformer*. Houghton Mifflin, Boston, 1968; en Eleanor Roosevelt, *The Autobiography of Eleanor Roosevelt*. Harper, New York, 1961.

⁴ Een verzameling van artikelen van en over Angela Davis is te vinden op www.disinfo.com/pages/dossier/id91

⁵ Charles Lawrence & Mari Matsuda, *We Won't Go Back. Making the Case for Affirmative Action*. Houghton Mifflin, Boston, 1997.

⁶ Harvard University Press, 1978.

⁷ In *The Little Magazine*, Vol. I, no. 1, Delhi, 2000.

⁸ United Nations Development Program, *Human Development Reports 2002*.

⁹ In de Centraal Afrikaanse Republiek bijvoorbeeld pas in 1985

¹⁰ *Er is een land waar vrouwen willen wonen*, De Gids, 1967.

* Lilian Gonçalves-Ho Kang You (1946) is sinds 2001 voorzitter van Amnesty International Nederland. Ze studeerde Nederlands recht aan de Leidse universiteit en werkte als advocaat en jurist in Nederland en Suriname. Ze was ondervoorzitter van de Commissie gelijke behandeling, lid van de Commissie mensenrechten van het ministerie van Buitenlandse Zaken en bestuurslid van de Nederlandse ontwikkelingsorganisatie SNV. Momenteel werkt ze als lid van het College van de Onafhankelijke Post en Telecommunicatie Autoriteit (OPTA).